

XVIII. YÜZYILIN İLK YARISINDA ÜSKÜDAR HAMAMLARI VE HAMAM ESNAFI*

Yrd. Doç. Dr. Saim YÖRÜK**

Özet/Abstract

Temizlik insan hayatında önemli bir yere sahiptir. Yakın döneme kadar evlerde sıcak su ve soğuk su tesisatı olmadığı için insanlar yıkanma ihtiyaçlarını genellikle hamamlarda gidermiştir. Bu sebeple, özellikle şehirlerde ve kasabalarda, insanların kişisel temizlik ihtiyacının karşılanması açısından hamamlar önemlidir. Bu arada hamama gelen kişilerin yıkanmasında onlara yardımcı olan hamam çalışanları da unutulmamalıdır.

Osmanlı dönemi tarih araştırmalarında esnaf grupları ile ilgili birbirinden kıymetli çalışmalar bulunmaktadır. Hamamlar hakkında yapılan çalışmalar incelendiğinde bu çalışmalarda daha çok hamamların mimari ve sanat özellikleri üzerinde durulmaktadır. Hamam esnafı hakkında ise detaylı bir çalışma bulunmamaktadır. Ayrıca hamam esnafı Osmanlı toplumunda, özellikle İstanbul'da, esnaf gruplarının başında gelmekte, yaptıkları işin niteliği sebebi ile sosyal ve ekonomik hayatta oynadıkları rol ayrıca incelenmesi gerekmektedir.

İncelemeye konu olan dönemde Üsküdar, hamam yönünden zengin bir yerleşim birimidir. Çalışmada XVIII. yüzyılın ilk yarısında Üsküdar kaza merkezi ile çevresinde yer alan, günümüz Üsküdar ilçe sınırları denk düşen, hamamlar ve bu hamamlarda çalışanlar ele alınmaktadır. Temel kaynak olarak ise 1735 (H.1147) tarihli İstanbul Hamam Defteri kullanılmıştır. Defter, Patrona Halil İsyanı sonrası tutulması ve hükümetin hamam esnafına karşı yaklaşımını göstermesi açısından önemlidir. Söz konusu deftere İstanbul sur dışı hamamları yanında Üsküdar ve çevresinde bulunan hamamlar ile bu hamamlarda çalışanlar isim isim kaydedilmiştir. Ayrıca çalışanların yaptıkları işler, fizikî özellikleri, dinî durumları ve nereli oldukları hakkında da bilgiler verilmektedir. Söz konusu defterden başka hamamlar ve İstanbul hamamları hakkında yapılmış muhtelif çalışmalardan da yeri geldikçe istifade edilmiştir. Verilen bilgilerden yola çıkılarak Üsküdar ve çevresinde yer alan hamamlar ile çalışanları hakkında bazı değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: XVIII. Yüzyıl, Üsküdar, Hamam, Hamam Esnafı.

THE TURKISH BATHS IN USKUDAR AND THEIR TRADESMEN IN THE EARLY 18th CENTURY

Cleaning has an important place in human life. Up until the recent years, people had to fulfil their sanitary needs like bathing mostly in public baths called hamam, as there were no household systems for cold or hot water. In this regard, hamams play a key role in terms of personal hygiene especially for the people living in cities and towns. Indeed, the tradesmen working in these baths are also noteworthy in that they provide assistance for the customers throughout this process.

In the Ottoman history, there exists an extensive body of literature on hamams. These studies have mainly focused on the architectural and artistic values of the hamams. However, no study has ever addressed the details related to the tradesmen working in these places. Whereas, the working lives of these tradesmen are worth attention due to the fact that they constituted one of the foremost groups within the Ottoman society, specifically in Istanbul, and that their vocation played a key role both in the social and economic life.

In the early 18th century, Uskudar (a district of Istanbul) was quite famous for its abundance of hamams. The present paper examines these hamams together with their tradesmen. As the primary source of reference, the Istanbul Hamam Records 1735/1147 were used. These records are quite significant

*Bu makale 02-04 Kasım 2012 tarihleri arasında Üsküdar Belediyesi tarafından organize edilen 7.Üsküdar Sempozyumu'nda sunulan tebliğin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, saimyoruk@hotmail.com.

because they were composed following the Patrona Halil uprising and they are quite successful in depicting the then-government's attitude towards these tradesmen. The records provide a full list of the names of the tradesmen working at the hamams that were located in the outskirts of Istanbul and the ones in Uskudar. Moreover, the records include some further details such as the workers' chores, physical appearances, religions, and hometowns. Besides these records, some relevant studies regarding the Istanbul hamams have also been employed to compile this paper. Overall, the present paper is an evaluation on the hamams having existed in Uskudar and on the tradesmen working in them.

Key Words: The 18th century, Uskudar, hamam, the tradesmen of hamams.

I. Giriş

Temizlik, insanların sağlıklı bir şekilde hayatlarını sürdürebilmeleri için gereklidir. Bu hem insanın hayatını sürdürdüğü çevresi için, hem de beden sağlığı için geçerlidir. Tüm dinlerde de temizlik hakkında birtakım hükümler ve öğretiler yer almaktadır. Müslümanların, yaşadıkları sürece dinsel uygulamalara az veya çok bağlı oldukları, bazı bedeni mecburiyetleri yerine getirmeleri gerektiği bilinmektedir. Bu sebeptendir ki, diğer dinlerin mensuplarına göre, Müslümanlar vücut temizliğine daha fazla önem vermektedir. İbadetten önce abdest alınması bu kaygının küçük ama zorunlu bir biçimidir. İbadetin geçerli bir biçimde yapılabilmesi için mutlaka gerekli olan vücut temizliği, hamam kullanımının yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur. Genellikle vakıf gibi hayır kurumlarına gelir sağlamak amacıyla yapılan hamamlar, halkın yıkanma ihtiyacını karşılayan en önemli yapılardır. Genel olarak Müslümanların, özellikle de Türklerin çok sayıda hamam inşa etmiş olmaları bu sebeptendir. Umuma açık hamamların yanında varlıklı kişilerin kendi konaklarında, evlerinde yaptırdıkları hamamların da varlığı unutulmamalıdır.¹ Eskiden genellikle halk kısa süreli yıkanmak istediğinde veya gusletmek icap ettiğinde bu ihtiyacı evinin bir köşesinde gidermekte, uzun süreli yıkanmak istediğinde ise şehirde bulunan umuma açık hamamlara gitmektedir.²

Osmanlı temizlik anlayışına ve inanışına göre farklı dinlere mensup kişilerin hamamlardan yararlanmaları engellenmemiştir. Kadınların da hamamları kullanmaları kısıtlanmamış, bazı hamamlarda haftanın bazı günleri ve saatleri kadınlara tahsis edilmiştir.³ Çalışmada temel kaynak olarak kullanılan hamam defteri İstanbul'da Büyükşehir Belediyesine ait Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Tasnifi kitapları arasında B-6 numarada kayıtlıdır. Bu deftere Bilâd-ı Selâse ve Boğaziçi hamamları yazılmış, İstanbul'un sur içindeki hamamları ise yazılmamıştır. Hamam defterinde İstanbul sur dışında yer alan 69 hamam buldukları semtlere göre ayrı ayrı kaydedilmiştir.

¹ Ahmet Refik, *Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul 1930, s. 217; Robert Mantran, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, II, (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan), Ankara 1990, s. 103-104; Ali Saim Ülgen, "Hamam", *İA*, V/I, Eskişehir 1997, s. 175; Semavi Eyice, "Hamam: Tarih ve Mimari", *DİA*, XV, İstanbul 1997, s. 413-414.

² Ahmet Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, Ankara 2004, s. 178.

³ Erkekler ve kadınlar için ayrı bölümleri olan hamamlar "*çifte hamam*", genellikle gündüzleri kadınlara, geceleri erkeklerin kullanımı için tahsis edilen hamamlar ise "*tek hamam*" olarak adlandırılmıştır. Ülgen, agm., s. 175; Eyice, agm., s. 415; Orhan Yılmazkaya, *Türk Hamamı*, Çitlenbik Yayınları, İstanbul 2002, s. 40.

Bunlardan çift olanlar kısmen belirtilmiştir. Bugün İstanbul ve çevresinde yer alan hamamlar ve hamam çalışanları hakkında yapılacak araştırmalar için bu defterin esas alınması doğru olacaktır. Söz konusu deftere göre Üsküdar kaza merkezinde şu hamamlar bulunmaktadır: Büyük Hamam (Hamam-ı Kebîr), Küçük Hamam, Eski Hamam, Hacıpaşa Hamamı, menzilhane yakınında Ağa Hamamı, Atpazarı yakınında Valide Sultan Hamamı, Çinili Hamam, İnâdiyye Hamamı ve Harem'de Selâmiyye Hamamı. Gününüz Üsküdar ilçe sınırları içerisine denk düşen Çengelköy'de ve İstavroz'da (Beylerbeyi) da birer hamam bulunmaktadır. Defterin sonunda 1735 senesi Nisan ayı sonları yazılmış sekiz satırlık bir ferman bulunmaktadır. Fermanda defterin, hamamcılar kethüdası, yiğitbaşları ve şeyhleri marifetiyle kaydedildiği ifade edilmektedir. Bundan başka her bir hamamda kaydedilen dellaklara hamamcılarının kefil olduğu, bundan sonra hamamlara dellak ve natır alınması gerektiğinde Arnavutlardan küçük veya büyük hiç kimsenin hamamlara alınmaması, hamam çalışanlarının Anadolu yakasından gelen Türklerden, İstanbul merkezden ve gayrimüslimlerden seçilmesi, kefilleri alındıktan sonra isimleri ve eşkâlleri ile birlikte deftere kaydedilmesi istenmektedir. Ayrıca eskiden beri hamamlarda çalışan ve tahrir yapılırken isimleri deftere kaydedilen Arnavutlardan vefat edenlerin veya bir şekilde hamamlardan çıkıp memleketlerine giden Arnavutların döndükleri zaman dellak olmak istedikleri zaman işe alınmaması, yerlerine diğer unsurlardan alınması, bu kişilerin kefilleri ile birlikte listeye kaydedilmeleri ısrarla emredilmektedir. Böyle bir kararın alınmasında Patrona Halil İsyanı sonrasında Arnavutlar tarafından birçok İstanbullunun dükkan ve hanelerinin basılıp mallarının yağmalanması ve birçok kişinin öldürülmesi etkili olmuştur.⁴ İsyân sonrasında İstanbul'da farklı milletlere mensup kişiler toplanmış, özellikle Müslüman ve Müslüman olmayan Arnavutlar, hanlara ve hamamlara yerleşerek sayılarını arttırmışlardır. Bir süre sonra geceleri ve gündüzleri toplanarak sebepsiz yere halkın dükkan ve hanelerini basmaya, kanuna aykırı olarak mallarını yağmalamaya, türlü türlü kötülükler yapmaya başlamışlardır. Eşkryanın ileri gelenleri bertaraf edildikten sonra bir kısmı firar etmiştir. İstanbul'da bir şekilde kalanlar daha sonra tekrar eşkıyalığa başlamaları üzerine İstanbul'da isyan çıkaran Arnavutların kovulmaları ve vilayetlerine kaçanların cezalandırılmaları emredilmiştir. Yaşanan bu olaylardan sonra söz konusu hamam defteri İstanbul'da hamamlarda çalışan kişilerin kayıt altına alınması amacıyla tutulmuş olmalıdır. Defter sonunda bütün hamamlarda 284 hizmetli bulunduğu ve bunların 137'sinin Arnavut olduğu bilgisi verilmiştir. Defterde hamamlarda çalışan Arnavutların akıbetleri hakkında ise bilgi verilmemektedir.⁵

⁴ Ahmet Refik, age., s. 110-112 (Evâhir-i Ramazan 1143/1731 senesi Nisan ayı başları tarihli ferman).

⁵ İAK, MCT. B-6 (*İstanbul Hamamları Defteri-1147 Tarihli*), s. 11-13.

Hamamların çalıştırılması ve buralarda yıkanmanın bazı kuralları ve adabı vardır. Bunları dinî, hukukî ve geleneklere ait olanlar şeklinde gruplandırmak mümkündür. Hukukî düzenlemeler çeşitli hükümlerle belirlenmiş ve kadınlık eliyle takip edilmiştir. Bu düzenlemelerle hamam çalışanları zincirleme kefalet altına alınmış, hepsinin durumundan en kıdemli uşak olan "ser-nöbet tellâk" sorumlu tutulmuştur. Tellâk ve natırların müşteriye karşı görevleri, yapılan hizmetlerin ücreti, uyulması gereken kurallar bu düzenlemelerde belirtilmiştir. Nizâmâmelerde Müslüman olmayan hamam müşterilerinin uyması gereken bazı esaslara da yer verilmiştir. Mustafa Uzun-Nurettin Albayrak, "Hamam: Kültür ve Edebiyat", *DİA*, XV, İstanbul 1997, s. 430.

II. Hamam Çalışanları

Hamamların varlığı beraberinde hamamcılık ve hamamda müşterilere hizmet eden tellâklık, natırlık ve külhancılık mesleklerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Dellak (Tellak): Dellak, Arapça'da “*delk*” kökünden gelmekte olup *oğma*, *oğuşturma*, *el ile sürtme*, *dokunma*, *değme*, *temas etme*, *sıyrıлма* anlamlarına gelen Türkçe bir isimdir.⁶ *Kırkıcı*, *berber* anlamına da gelmektedir.⁷ Halk dilinde tellak denir.⁸ Dellâklar, hamama gelen müşterileri, istek üzere yıkayan kimselerdir ki, onların yıkanmalarına yardımcı olmakta, onları keselemekte, hatta tıraş edip saçlarını örme hizmeti görmektedir. İhtisap kanunnamelerinde dellakların işlerini iyi bilen ve pratik kimselerden olmaları, usturaları keskin olması, baş tıraş etmekte mâhir ve kâmil olmaları, kâfir başı ve uyuz başı tıraş ettikleri ustura ile Müslümanları tıraş etmemeleri, usturası altında kimseye zahmet çekirtmemeleri, fotalarını pak tutmaları, Müslümanlara verdikleri fotayı ve ridayı kâfirlere, kâfirlere verdiklerini Müslümanlara vermemeleri, gayrimüslimlerin fotasının ayrıca alâmeti bulunması, fazlasıyla hizmet edip hamama gelen kişileri iyi keselemeleri, sabun ile güzelce yıkamaları, kese ve usturalarını temiz tutmaları istenmektedir.⁹ İhtisap kanunnamelerindeki ifadelerden dellakların hamama gelen müşterileri kese ve sabun ile yıkayan, baş tıraş eden ve gerektiğinde saçları ören kişilerin olduğu anlaşılmaktadır.

İncelemiş olduğumuz hamam defterinde kadın dellak isminin geçmemesi dikkat çekmektedir. Arşiv belgelerinde ve hamamlar hakkında yapılmış çalışmalarda da kadın dellaklardan bahsedilmemektedir. Bunun sebebi Osmanlı aile ve sosyal hayatının gereği olarak kadınların hamamlara aile üyelerinden veya akrabalarından birisi ile gitmeleri ve temizlik işinde birbirlerine yardımcı olmalarından kaynaklanmış olmalıdır. Hali vakti yerinde olan kadınların ise bazen hamamlara hizmetçisi veya kölesi ile birlikte gittiği de bilinmektedir.¹⁰

Nâtır: Arapça'da “*natr*” kökünden gelmekte olup *bağ*, *bostan*, *ekin* vs. *bekçisi*, *hamam hizmetçisi* anlamlarına gelen Türkçe bir isimdir.¹¹ Hamamları konu alan bazı çalışmalarda natırlar, kadın müşterileri yıkayan veya hamama gelen kadınların eşyasını taşıyan ve hamamda kadınların hizmetlerini gören kişiler olarak ifade edilmektedir.¹²

⁶ Arif Erkan, *Büyük Arapça-Türkçe Lügat*, C. 1, Yasin Yayınevi, İstanbul 2004, s. 1167.

⁷ Mertol Tulum, *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, TDK, Ankara 2011, s. 564.

⁸ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 190.

⁹ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983, s. 260-261; Yaşar Yücel, *1640 Tarihli Mübahat S. Kütükoğlu, 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1995, s. 77-78; Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, I, İstanbul 1995, s. 390-398; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, II, İstanbul 1997, s. 294, 393; III, İstanbul 1997, s. 115; IX, İstanbul 1992, s. 532.

¹⁰ Metin And, “Yabancı Seyyahların Gözüyle 16. Yüzyıl İstanbul’unda Hamamlar ve Temizlik”, *İstanbul Armağanı 3 -Gündelik Hayatın Renkleri-*, Yayıncı: Mustafa Armağan, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1997, s. 141-142.

¹¹ Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türki*, İstanbul 1317; s. 1449; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (24. Baskı), Aydın Kitabevi, Ankara 2007, s. 810; Arif Erkan, *Büyük Arapça-Türkçe Lügat*, C. 2, Yasin Yayınevi, İstanbul 2004, s. 2251.

¹² Uzun-Albayrak, agm., s. 430; Mehmet Nermi Haskan, *İstanbul Hamamları*, İstanbul 1995, s. 6-7; Ünal, age., s. 512.

Osmanlı aile ve sosyal hayatının gereği olarak kadın hamamlarında çalışanların kadın olması gerektiği düşünülebilir. Ancak incelemiş olduğumuz hamam defterinde kadın natırlardan hiç bahsedilmemektedir. Arşiv belgelerinde ve ihtisap kanunnamelerinde de kadınların hamamlarda çalıştıkları hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Nâtır kelimesinin anlamı, hamam çalışanlarının kendi aralarındaki iş bölümü, ihtisap kanunnamelerindeki natırlar ve dellaklar hakkındaki ifadeler dikkate alındığında natırların müşteriye nalin ve peştamal veren, hamamın camekan kısmında müşterilerin elbise vb. eşyalarını kollayıp gözeten kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Dellak ve natırların görevleri itibari ile birbirleriyle karıştırılmalarının sebebi ise arşiv vesikalarında ve hamamlar hakkında yapılan çalışmalarda natırların yaptıkları iş hakkında ayrıntılı bilgi verilmemesi ve her iki meslek erbabının birlikte zikredilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Külhancı: Hamamlarda hizmet gören diğer bir görevli ise külhancıdır. Külhancı, hamamların altında külhan adı verilen bölmede bulunan kazanı yakarak hamam suyunun ısıtılması işini yapmaktadır.

Hamamlarda çalışan dellak, natır ve külhancıdan başka hamamlarda çalışan kişilerin de bulunduğu bilinmektedir. Mesela incelemiş olduğumuz hamam defterinde Üsküdar hamamlarını işleten hamam sahipleri, hamamcılar hakkında bilgi verilmemektedir. Yine söz konusu defterde hamama gelen kişilerden ne kadar para alındığı konusunda da bilgi verilmemektedir.¹³

İncelemiş olduğumuz hamam defterinde Üsküdar hamamlarında çalışan dellak ve natırların üzerinde *bilâ-dirlik* kaydı vardır. Bu ifadeden dellak ve natırların hamam sahibinden ücret almadıkları, hamama gelen müşterilerden almış oldukları bahşişlerle geçimlerini sağladıkları anlaşılmaktadır. Hamamın sıcak su ihtiyacını karşılayan külhancıların ücret aldıkları düşünülmekle birlikte bu konuda da söz konusu hamam defterinde bilgi verilmemektedir.

1735 tarihli hamam defterine göre Üsküdar hamamlarında 77 dellak, 27 natır ve 8 külhancı olmak üzere üç farklı iş kolunda toplam 112 kişi çalışmaktadır. Buna göre Üsküdar hamam esnafın % 68,8'ini dellaklar, % 24,1'ini natırlar ve % 7,1'ini külhancılar teşkil etmektedir.

¹³ Hamam çalışanlarının yaptıkları iş karşılığında ne kadar ücret aldığı hakkında 1640 Tarihli Narh Defteri'nde bilgiler yer almaktadır. Buna göre hamama gusül için girenden bir akçe, kese sürünüp traş olandan iki akçe alınmaktadır. Müşterinin hamamcıya gönüllü olarak bahşiş vermesi yasaklanmamıştır. Müşteri gönüllü olarak dellaka ve natıra ücret verdiğinde hamam ücretini ayrıca vermek zorundadır. Müşteri, özellikle fakir ve misafir ise, gönüllü olarak akçe vermedikçe talep edilmemelidir. Müşteri istediği dellakı istihdam eyleme hakkına sahiptir. Dellakın ve natırın, müşteri hamamdan çıkarken göz hapsine almaları yasaklanmıştır. Hatunların leğenlerini kumanın iki tarafına koymaları, önlerine atmamaları istenmektedir. Kadınların bir leğeninden iki akça alınmaktadır. Saçı topuğuna inen kadınların topuğuna dek uzun örüp gerdanından sarkıtma örmeğe beş akçe alınmakta, verenden bir akçe dahi ziyadeye ruhsat verilmiştir. Bu miktar saçı olmayan kadınların saçlarını örmeğe ise miktarı oranında eksik almaları emredilmektedir. Bkz. M. S. Kütükoğlu, *1640 Tarihli Narh Defteri*, s. 260-261; Yaşar Yücel, *1640 Tarihli Es'âr Defteri*, s. 77-78; 1237/1821 tarihli bir başka narh kaydında ise her neferden 4 para ücret aldıkları bilinmektedir. AŞS. 53, s. 61, b. 113, 15 R. Evvel 1237/10 Aralık 1821 tarihli narh.

Tablo 1: Üsküdar hamam çalışanlarının işi, milleti ve dini durumu

No	Hamamlar	Bulunduğu Yer	Hamamlarda Çalışan Kişi Sayısı									
			Görevi				Milleti			Dini		
			Dellak	Natır	Külhancı	Toplam	Amavud	Ecnas-ı Saire	Toplam	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
1	Büyük Hamam	Üsküdar	9	4	1	14	3	11	14	13	1	14
2	Küçük Hamam	Üsküdar	9	4	1	14	2	12	14	13	1	14
3	Eski Hamamı	Üsküdar	9	4	1	14	-	14	14	14	-	14
4	Hacı Paşa Hamamı	Üsküdar	12	2	1	15	1	14	15	15	-	15
5	Ağa Hamamı	Üsküdar (Menzilhane yakınında)	9	3	1	13	1	12	13	13	-	13
6	Valide Sultan Hamamı	Üsküdar (Atpazarı yakınında)	9	5	1	15	2	13	15	15	-	15
7	Cinili Hamam	Üsküdar	11	3	1	15	-	15	15	14	1	15
8	İnâdiyye Hamamı	Üsküdar	6	1	1	8	-	8	8	8	-	8
9	Selamiyye Hamamı	Üsküdar	2	1	-	3	-	3	3	3	-	3
10	Çengelköy Hamamı	Çengelköy	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11	İstavroz Hamamı	Beylerbevi	1	-	-	1	1	-	1	1	-	1
	Toplam		77	27	8	112	10	102	112	109	3	112

Tablo 1’de Üsküdar’da hangi hamamların bulunduğu ve bu hamamlarında kaç kişinin çalıştığı, bu kişilerin ne iş yaptıkları hakkında bilgi verilmektedir. Tablodaki veriler incelendiğinde Üsküdar’ın merkezindeki ve merkeze yakın hamamlarda çalışanların sayısının bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Üsküdar merkezden uzaklaştıkça hamamlarda çalışan kişi sayısı da azalmaktadır. O dönemlerde merkeze biraz uzak olan İstavroz Hamamı’nda 1 ve Selamiyye Hamamı’nda 3 kişi çalışmaktadır. Çengelköy Hamamı’nda ise çalışan bulunmamaktadır. Görüldüğü üzere hamamlarda çalışanlar ile hamamların bulunduğu mevki arasında yakın bir ilişki söz konusudur.

Üsküdar hamamlarında hamam çalışanlarının dışında hamamların külhan bölümünde kalan kişiler de bulunmaktadır. Hamamı ısıtmak için ateş yakılan külhan bölümü, birçok insanı barındırmaya elverişli bir yer olduğundan evi olmayan kişiler - özellikle kışın- burada yatıp kalmakta ve bu nedenle de *külhanbeyi* diye anılmaktadır.¹⁴

¹⁴ Külhanbeyleri daha çok kimsesiz çocuklardan oluşmaktadır. Kendilerine has elbise giymekte ve kendilerine has bir dille konuşmaktadırlar. İşleri güçleri olmayıp diğer insanlarla kavga etmekten çekinmemektedirler. Bunlar bir tür serseri sayılmaktadır. Külhanbeyleri hakkında daha fazla bilgi için

İncelenen dönemde de Üsküdar'ın merkezinde yer hamamların küllhanlarında deftere *hammalân* olarak kaydedilen çok sayıda küllhanbeyinin barındığı kayıtlıdır.¹⁵

III. Üsküdar Hamam Çalışanlarının Dini Durumu

1735 senesi Nisan ayı sonlarında yapılmış olan hamam esnafı sayımında Üsküdar hamamlarında çalışanların dinleri farklılık göstermektedir. Hamamlarda çalışan kişiden 109'u Müslüman, 3'ü ise gayrimüslimdir. Gayrimüslimlerin tamamı küllhancılık işini yapmaktadır.

IV. Üsküdar Hamam Çalışanlarının Memleket Durumu

Hamam çalışanlarının memleketlerine bakıldığında Üsküdar Osmanlı Devleti'nin coğrafyasını yansıtan önemli bir merkez olarak karşımıza çıkmaktadır. Hamam defterinde hamamlarda çalışanların birçoğunun memleketleri verilmiştir. Üsküdar hamamlarında mesleğini icra edenlerin memleket durumu şöyledir: Üsküdar, Şile, Çorlu, Kefe, Edirne, Mora, Zıstovi, Bozcaada, Görüce, Premet, Avlonya, İlbasan, Ustrova, Malatya, Çerkeş, Konya, Bursa, İznikmid (İznik), Bartın, Zağferanbolu (Safranbolu), Borlu, Akçaşar, Şam, Kastamonu ve Sivas. Hamam esnafının çok az kısmının (7 kişi) nereli olduğu konusunda bilgi verilmemiştir. Memleketlerinin kaydedilmemesinin sebebi muhtemelen bu kişilerin sorun çıkarma durumu olmayan veya Üsküdarlı olmalarından kaynaklanmış ya da çok önceleri Üsküdar'a yerleşmelerinden kaynaklanmış olmalıdır. Daha başka faktörlerde etkili olabilir. Memleketi belirtilen 105 kişiden 55'i Üsküdarlıdır. Bunu 10 kişi ile Malatyalılar takip etmektedir. Diğer 40 kişi ise imparatorluğun muhtelif uzak ve yakın yerlerinden Üsküdar'a gelmişlerdir. Bu kişilerden Malatya'nın dışında Anadolu tarafındaki şehirlerden gelenlerin sayısı 12'dir: bunlardan Konya'dan 2, Çerkeş'ten 1, Bursa'dan 1, İznik'ten 1, Bartın'dan 1, Safranbolu'dan 1, Akçaşar'dan 1, Bor'dan 1, Şam'dan 1, Kastamonu'dan 1 ve Sivas'tan 1 kişi gelmiştir. 4 kişi ise Acem olarak belirtilmiş olup İran taraflarından geldiği anlaşılmaktadır. Rumeli tarafından gelenlerin toplam sayısı ise 21'dir. Bunlardan Edirne'den 3, Kefe'den 1, Mora'dan 1, Zıstovi'den 1, Bozcaada'dan 1, Görüce'den 3, Premet'ten 2, Avlonya'dan 4, İlbasan'dan 1 ve Ustrova'dan 4 kişi gelmiştir. Görüce, Permet, Avlonya, İlbasan ve Ustrova'den gelen 14 kişi ise Arnavud asıllı Osmanlı vatandaşıdır. Anadolu ve Rumeli'deki Üsküdar'a uzak yerlerden başka Üsküdar'a yakın İstanbul'dan 1¹⁶, Çorlu'dan 1 ve Şile'den 1 kişi Üsküdar

bakınız: Server Tanilli, "Geçen Yüzyılda İstanbul'da Kabadayılar ve Küllhanbeyleri", *Osmanlı İmparatorluğunda Yaşamak*, (Derleyen: François Georgeon-Paul Dumont), (Çev.: Maide Selen), İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 138.

¹⁵ Bu kişiler hamam defterine kaydedilirken sadece kaç kişi olduğu yazılmıştır. Bu kişilerin kimler olduğu, nereli oldukları, ne iş yaptıkları hakkında bilgi verilmemiştir. Büyük Hamam'da 10, Küçük Hamam'da 8, Eski Hamam'da, Ağa Hamamı'nda, Valide Sultan Hamamı'nda ve Çinili Hamamı'nda 6'şar kişi, Hacıpaşa Hamamı'nda 5 kişi olmak üzere toplam 47 kişi *hammalân* olarak kaydedilmiştir.

¹⁶ Şehri (İstanbul) olarak kaydedilmiş olup İstanbul'un hangi semtinden olduğu belirtilmemiştir.

hamamlarında çalışmaktadır.¹⁷

Üsküdar hamamlarında çalışanların memleket durumlarına iş kollarına göre bakıldığında durum biraz daha netlik kazanmaktadır. Hamamlarda çalışan dellakların memleket durumuna bakıldığında 77 dellaktan 45'inin Üsküdarlı olduğu tespit edilmiştir. 3 dellak Üsküdar'a yakın yerlerden, 17 dellak Rumeli'nin muhtelif şehirlerinden ve 10 dellak ise Anadolu tarafındaki muhtelif yerlerden gelmiştir. Üsküdar hamamlarında çalışan 2 dellakın ise memleket durumu belirtilmemiştir. Bu bilgilere göre dellakların % 58'i Üsküdarlıdır. % 22'si Rumeli taraflarından, % 13'ü Anadolu taraflarından ve % 4'ü Üsküdar çevresindedir. % 3'ünün ise memleketi belirtilmemiştir.¹⁸

Hamamlarda çalışan natırların memleket durumuna bakıldığında 27 natırdan 10'unun Üsküdarlı olduğu tespit edilmiştir. 4 natır Arnavut asıllı olup Arnavutluk'un muhtelif şehirlerinden ve 12 natır ise Anadolu tarafındaki muhtelif yerlerden gelmiştir. Üsküdar hamamlarında çalışan 1 natırın ise memleket durumu belirtilmemiştir. Üsküdar'a yakın yerlerden ise çalışan bulunmamaktadır. Bu bilgilere göre natırların % 37'si Üsküdarlıdır. % 44'ü Anadolu taraflarından, % 15'i Arnavutluk'tandır. % 4'ünün ise memleketi belirtilmemiştir.¹⁹

Üsküdar hamamlarında çalışan külhancıların memleket durumlarına bakıldığında ise daha çok dikkat çekmektedir. Hamamların külhanlarında çalışan 8 kişiden 4'ü Malatyalı ve 1'i Sivashlıdır. 3 külhancının memleketi ise belirtilmemiştir. Üsküdar merkezinde ve merkeze yakın hamamlarda sadece 1 külhancı çalışmaktadır. Üsküdar merkeze biraz uzak olan Selamiye, Çengelköy ve İstavroz hamamlarında ise külhancı kaydedilmemiştir.²⁰

Üsküdar hamam çalışanlarının memleketlerine bakıldığında sonuç olarak denilebilir ki hamam çalışanlarının büyük çoğunluğunun Üsküdarlı olmakla birlikte Üsküdar'a uzak sayılabilecek farklı Anadolu ve Rumeli şehirlerinden gelenler olduğu gibi İstanbul, Çorlu ve Şile gibi diğer yakın yerlerden de Üsküdar hamamlarında çalışanlar bulunmaktadır.

V. Üsküdar Hamam Çalışanlarının Yaş Grupları

Defterde hamam çalışanlarının yaşları yazılmamıştır. Ancak bazıları için *mütekaid*, *ihtiyar*, *piri*, *câr-ebri*, *taze* ve *sabi* ifadeleri kullanılmıştır. Bunlar içinde yaş durumunun ne şekilde belirlendiği ile ilgili olarak herhangi bir bilgi verilmemekle birlikte kişinin genel fiziki durumuna bakılarak göz ile tayin edildiği anlaşılmaktadır. Bunun içinde *mütekaid*, *ihtiyar*, *piri*, *taze*, *câr-ebri* ve *sabi* arasında kesin bir yaş sınırı koymak mümkün değildir. Üsküdar hamamlarında çalışan toplam 112 kişiden 3'ü *mütekaid*, 6'sı *ihtiyar* ve 3'ü *pir* ve *ihtiyar* olarak kaydedilmiştir. Yine bu 112 kişiden

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için EK-1'deki tabloya bakınız.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için EK-2'deki tabloya bakınız.

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için EK-3'deki tabloya bakınız.

²⁰ Ayrıntılı bilgi için EK-4'deki tabloya bakınız.

22'si *câr-eburu*, 13'ü *taze*²¹, 5'i ise *sabi* olarak kaydedilmiştir.²² Bu bilgilere göre Üsküdar hamam esnafının hangi yaş gruplarında yoğunlaştığını görmek için defterdeki ifadeleri dikkate alarak bir sınıflandırma yapmak gerekirse 18-21 yaş arası *câr-eburu*, 7-12 yaş arası *sabi*, 13-17 yaş arası *taze* olarak kabul etmek mümkündür. Yaşları hakkında bilgi verilmeyen diğer 60 kişi ise orta yaşlı yetişkin olarak kabul edilebilir. Yapılan bu sınıflandırmaya göre *mütekaid*, *pir* ve *ihtiyar* sıfatlarıyla kaydedilen 12 kişi yaşlı, yaşları hakkında bilgi verilmeyen 60 kişi yetişkin, *câr ebru* olarak kaydedilen 22 kişi genç, *taze* ve *sabi* sıfatlarıyla kaydedilen 18 kişi ise çocuk olarak kabul edildiğinde hamam çalışanlarının sırasıyla yaklaşık % 10,7'sinin yaşlı, % 53,6'sının yetişkin, % 19,6'sının genç, % 16,1'inin çalışabilir yaşta çocuklardan oluştuğu sonucuna ulaşmak mümkündür.²³

Üsküdar hamamlarında çalışanların yaş durumları gruplara göre bakıldığında durum biraz daha netlik kazanmaktadır. Hamamlarda çalışan dellakların yaş durumuna bakıldığında 77 dellakdan 8'inin yaşlı olduğu tespit edilmiştir. 17 dellak genç, 18 dellak ise çocuk yaştadır. 34 dellakın ise yaş durumu belirtilmemiştir. Bu bilgilere göre dellakların % 10,4'u yaşlı, % 22'si genç, % 23,4'ü ergin çocuktur. Yaşları hakkında bilgi verilmeyip orta yaşlı yetişkin olarak kabul edilenlerin oranı ise % 44,2'dir.²⁴

Üsküdar hamamlarında çalışan natırların yaş durumuna bakıldığında 27 natırdan 4'ü yaşlı, 5'i *câr-eburu*, 1'i çocuktur. 17 dellakın ise yaş durumu belirtilmemiştir. Bu bilgilere göre dellakların % 14,8'i yaşlı, % 18,5'i genç, % 3,7'si ergin çocuktur. Yaşları hakkında bilgi verilmeyip orta yaşlı yetişkin olarak kabul edilenlerin oranı ise % 63'tür. Deftere *sabi* olarak kaydedilen ve 7-12 yaş arası olarak kabul edilen çocuklardan ise natırlık yapan bulunmamaktadır.²⁵ Natırların müşterilerin eşyalarını emanet olarak aldıkları dikkate alındığında küçük yaşta çocukların natırlık işini hakıyla yerine getirmeyeceğinden kaynaklanmış olabilir.

Üsküdar hamamlarında çalışan 8 külhancının tamamın yaşı ise belirtilmemiştir.²⁶ Yukarıda yaşları hakkında bilgi verilmeyenlerin orta yaşlı yetişkin olarak kabul edildiği ifade edilmişti.

VI. Üsküdar Hamam Çalışanlarının İsimleri, Lakapları Ve Unvanları

Türkler, İslam dinini kabulden önce Türkçe isimler kullanırken, İslam dinini kabul ettikten sonra zamanla eski Türk adları yerine daha çok Müslüman Arap isimlerini kullanmaya başlamışlardır. Nitekim XV. yüzyılda tahrir defterlerinde daha çok Türkçe isimler yer alırken bu zamanla değişmeye başlamış ve XVI. yüzyıldan itibaren Türkçe isimler daha az kullanılmaya başlanmıştır.²⁷ XVIII. yüzyılın ilk

²¹ Bunlardan 1 kişi *taze oğlan* ve 2 kişi *taze sabi* olarak kaydedilmiştir.

²² Bunlardan 1 kişi *sabi oğlan* olarak kaydedilmiştir.

²³ Ayrıntılı bilgi için EK-5'deki tabloya bakınız.

²⁴ Ayrıntılı bilgi için EK-6'daki tabloya bakınız.

²⁵ Ayrıntılı bilgi için EK-7'deki tabloya bakınız.

²⁶ Ayrıntılı bilgi için EK-8'deki tabloya bakınız.

²⁷ Mübahat Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830*, TTK, Ankara 2010, s. 79.

yarısında da durum aynıdır. Üsküdar hamamlarında çalışan esnaflarda 30 Müslüman ve 3 gayrimüslim olmak üzere toplam 33 farklı isim tespit edilmiştir. Ancak bunların bazıları çok defa kullanıldığı gibi bazıları da sadece 1 kez kullanılmıştır. 1 defa kullanılan isimler Abdi, Abdullah, Bayezid, Eyyüb, Kasım, Musa, Salih, Süleyman Veli ve Zeynel'dir. Çift isimler ise 8 adet olup bir defa kullanılmıştır. Bu isimler Hacı Mustafa, Ahmed Mustafa, Mustafa Abdullah, Mehmed Abdullah, Mehmed Hüseyin, Feyzullah Abdullah, Seyyid Ali ve Ali Bekir'dir.

Hamam esnafı içerisinde farklı isimler bulunmasına rağmen, belli isimlerin kullanılma sayısı fazladır. Bu isimler Mustafa, Mehmed, Hasan, Ali, İsmail, Ahmed, Hüseyin, İbrahim, Bekir, Ömer, Osman ve Yusuf'tur. Çok kullanılan isimlerin başında 18 kişi ile Mustafa gelmektedir. İkinci sırada ise 15 kişi ile Mehmed isimliler almaktadır. En çok kullanılan isimler içerisinde üçüncü sırada ise 10 kişi ile Hasan yer almaktadır. Dördüncü sırada ise 9'ar kişi ile Ali ve İsmail isimleri gelmektedir. Bunu 6'şar kişi ile Ahmed, Hüseyin ve İbrahim takip etmektedir. Bu isimlerden başka 4 kişi Bekir, 3 kişi Ömer ve Osman, 2 kişi Yusuf isimlidir. Avadik, Beğli ve Bogos ise gayrimüslim isimleri olup bir defa kullanılmıştır.

Üsküdar hamamlarında çalışanların isimleri dikkate alındığında daha çok Hazreti Peygamberin isimleri olan Mustafa ve Mehmed'in (Muhammed'den bozma olup Türkler Hz. Peygambere saygı ifadesi olarak bu ismi daha çok tercih etmişlerdir) en çok kullanıldığı görülmektedir. Diğer bir ismi Ahmed'de sık olarak kullanılmaktadır. Bu isimleri yine Hazreti Peygamberin evladının ismi olan Hasan izlemektedir. Diğer evladı olan Hüseyin de sık kullanılan isimlerdendir.

Hamam çalışanları tarafından kullanılan diğer isimler ise Hz. Peygamberden sonra yerine geçen, cennetle müjdelenen ve tüm Müslümanlar tarafından sevilen dört sahabe'nin isimleridir. Bunlar içinde en çok kullanılan ise Ali'dir.

Hamam çalışanları tarafından sıklıkla kullanılan diğer isimler ise peygamber ve nebi isimleri olup İsmail, İbrahim, Yusuf, Salih, Musa ve Eyüp'tür. Bunlar içinde İsmail en çok kullanılanıdır. Sayısal olarak kullanılan isimler dikkate alındığında Ali, Hasan ve Hüseyin isimleri Mustafa ve Mehmed'den sonra gelmektedir. Üsküdar hamam çalışanları tarafından kullanılan isimlerin sayısı dikkate alındığında hamam çalışanlarının, mensubu olduğu dinin önemli şahsiyetlerinin isimlerini taşıdıkları anlaşılmaktadır.

Üsküdar hamam çalışanlarının isimlerinden başka kullandıkları lakap ve unvanlara da burada değinmekte fayda görülmektedir. Osmanlı döneminde insanlar genellikle mensubu oldukları ailelerinin soy geçmişlerini, bazı fiziki vb. özelliklerini çağrıştıran, memleketlerini belirten lakaplarla anılmaktadır. Bazen de sosyal statü ifade eden lakap ve unvanlarla anılmaktadırlar. Üsküdar hamam çalışanlarından bazıları hamam defterine almış oldukları lakaplarla kaydedilmiştir. Hamam çalışanlarından 3 kişi es-Seyyid, 1 kişi ise Molla lakabıyla kaydedilmiştir. Bunu dışında unvan ve lakaplı kişi bulunmamaktadır.

Tablo 2: İsimler

No	Müslüman isimleri	Adet	No	Müslüman isimleri	Adet
1	Abdi	1	18	Mehmed Abdullah	1
2	Abdullah	1	19	Mehmed Hüseyin	1
3	Ahmed	6	20	Musa	1
4	Ahmed Mustafa	1	21	Mustafa	18
5	Ali	9	22	Mustafa Abdullah	1
6	Ali Bekir	1	23	Salih	1
7	Bayezid	1	24	Süleyman	1
8	Bekir	4	25	Osman	3
9	Eyyüb	1	26	Ömer	3
10	Fezullah Abdullah	1	27	Seyyid Ali	1
11	Hacı Mustafa	1	28	Veli	1
12	Hasan	10	29	Yusuf	2
13	Hüseyin	6	30	Zeynel	1
14	İbrahim	6		Gayrimüslim isimleri	
15	İsmail	9	31	Avadik	1
16	Kasım	1	32	Beğli	1
17	Mehmed	15	33	Bogos	1

VII. Üsküdar Hamam Esnafının Eşkâl Özellikleri

Eşkâl tariflerinde boy, sakal, bıyık bulunup bulunmadığı ve ten rengi (sarı bıyıklı, kara sakallı, kırmızı sakallı gibi) belirtilmekte, bir özrü bulunanların da *yekçeşm* vb. şekilde özrünün cinsine işaret edilmektedir. Üsküdar hamam çalışanlarının saç ve sakal renkleri genellikle belirtilmiştir. Bu şekilde hamam esnafının ancak bir kısmının eşkâli hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir.

İncelenen hamam defterinde Üsküdar hamam çalışanlarının boyları hakkında bilgi verilmemektedir. Bunun sebebi Üsküdar hamamlarında çalışan kişilerin yaş özellikleri dikkate alındığında yaşları ile boyları arasında normal bir ilişkinin olduğu, dış görünüş açısından kişilerin boylarının dikkat çekmemesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Hamam çalışanlarının boylarının kaydedilmemesinde daha başka faktörlerde etkili olmuş olabilir.

Ten rengi: Eşkâl kayıtlarında sakal-bıyık rengine göre, ten rengi belirtilen kişilere daha az rastlanmaktadır. 1 kişi esmer, 2 kişi sarı ve 1 kişi sarışın olarak kaydedilmiştir.

Ten rengi yazılmamış olmakla birlikte sakal-bıyık renginden ten rengini çıkarmak mümkündür. Sakal-bıyık rengi sarı ve kumral olarak kaydedilenlerin –birkaçı

istisna- açık renk tenli olduklarında şüphe yoktur. Yine bunun gibi kara ve kır sakallı ve bıyıklı olanlar da esmer olmalıdır. Sakal-bıyık renginde başlıca dört grup vardır: Kara, kır, kumral ve sarı. Bunlar içinde en büyük grubu karalar oluşturmaktadır. Bu sonuncular sakal-bıyık bahsinde daha detaylı ele alınacaktır.

Sakal-Bıyık: Devrin icaplarına göre erkeklerin vazgeçilmezleri arasında –sınırlı verilmemekle beraber- yirmili yaşlarda bıyık, otuzlu yaşlardan itibaren sakal görülmektedir. Eşkâl tariflerinde renkle birlikte daima kişinin sakallı veya bıyıklı oluşuna da yer verilmiştir.

Üsküdar hamam esnafı geneline bakıldığında sakallıların sayısı (27 kişi), bıyıklılara göre fazladır. Bunlardan 16'si kara sakallı, 6'sı kumral sakallı, 3'ü kır sakallı ve 2'si sarı sakallıdır. Burada sakallı olanlar tabii olarak aynı zamanda bıyıklıdır. Sakalı olmayıp sadece bıyıklı olan hamam esnafı sayısı ise 17'dir. Bunlardan 3'ü kara bıyıklı, 6'sı kumral bıyıklı, 6'sı sarı bıyıklı, 1'i ince bıyıklı ve 1'i bıyıklı olarak kaydedilmiştir.

Defterde sakallı ve bıyıklıların yanında köseler de kayıtlıdır. Deftere 2 kişi köse olarak kaydedilmiştir. Bu kişilerin gerçekten köse mi oldukları yoksa bu lafzı sadece bir sıfat olarak mı kullanıldığı hakkında bilgi verilmemektedir.

Defterde şahısların sadece sakallı ve bıyıklı olduklarına işaret edilmiş değildir. Bıyığı yeni çıkmış delikanlılar *câr-ebri* olarak kaydedilmiştir. Bıyığı yeni çıkanlardan başka yaşı çok küçük olanlar, sakalı ve bıyığı olmayıp çocuk yaşta bulunanlar *sabi, sabi oğlan*, yaşı çocukluk ile delikanlılık arasında bulunanlar ise *taze, taze oğlan, taze sabi* olarak vasıflandırılanlar da bulunmaktadır. Defterde 22 kişi *câr-ebri*, 15 kişi *taze*, 7 kişi ise *sabi* olarak kaydedilmiştir.

Özürlüler: Üsküdar hamam çalışanları içerisinde bedensel özrü olanlara da rastlanmaktadır. Görme özürlü bir kişi *yek-çeşm taze* olarak kaydedilmiştir. Buna göre bu kişi tek gözlü ve genç birisi olduğu anlaşılmaktadır. Gözünü kaybetme nedeni hakkında bilgi verilmemektedir. Bu özür doğuştan olabileceği gibi doğduktan sonra bir olay sebebiyle de tek gözünü kaybetmiş olabilir. Bunun dışında özürlü kaydedilmemiştir.

VIII. Üsküdar Hamamları

Üsküdar hamamları, Anadolu tarafının en işlek hamamlarıdır. Özellikle şehir merkezindeki hamamlar büyüklük, istihdam ettiği çalışan sayısı ve işlevi bakımından önem arz etmektedir. 1735 yılı hamam defterinde tüm İstanbul hamamları (sur içi hariç) ve hamam esnafı hakkında bilgi vermekte ise de burada konumuz gereği sadece Üsküdar hamamları hakkında kısaca bilgi verilecektir. Defterde isimleri geçen Üsküdar hamamları şunlardır:

Büyük Hamam (Hamam-ı Kebîr): Yeşil Direkli Hamam olarak da bilinmektedir. Üsküdar'da Hakimiyyet-i Milliye Caddesi üzerindedir. Bulunduğu yolun karşısında ise Gülfem Hatun Camii vardır. Sultan II. Selim'in eşi Nurbânü Valide

Sultan tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır.²⁸ Evliya Çelebi bu hamamdan "Çarşı içinde olan Çarşı Hamamı gayet ferah, havası hoş, binası hoş bir hamamdır. Mahbûb ve ra'nâ, pâk dellakları ve fota-i nilgünleri vardır" diye bahsetmektedir.²⁹ 1735 yılında hamamda 9 dellak, 4 natır ve 1 külhancı olup toplam 14 kişi çalışmaktadır. Bunlardan 3 kişi Arnavut, diğer 11 kişi ise ecnâs-ı sair olarak kaydedilmiştir. Hamamda çalışanların 13'ü Müslüman, 1'i gayrimüslimdir.³⁰

Küçük Hamam: Üsküdar'da Mihrimah Sultan Camii'nin sağ tarafında biraz ileride yer almaktadır. Kulluk Hamamı olarak da bilinmektedir. 1547 yılında Mihrimah Sultan tarafından külliyesinin yapımı sırasında Mimar Sinan'a yaptırılmıştır.³¹ Evliya Çelebi, seyahatnamesinde bu hamamdan "İskele Çarşısı'nda Sultan Hamamı"³² diye bahsetmektedir. 1735 yılında Küçük Hamam'da toplam 14 kişi çalışmaktadır. Bunlardan 9'u dellak, 4'ü natır ve 1'i külhancıdır. Bunlardan 2'si Arnavut, diğer 12 kişi ise ecnâs-ı sair olarak kaydedilmiştir. Hamam çalışanlarının 13'ü Müslüman, 1'i gayrimüslimdir.³³

Eski Hamam: Doğancılar Caddesi üzerinde, bu cadde ile Tebhirhane Sokağı'nın kavuştuğu köşededir.³⁴ Üsküdar'da Rum Mehmed Paşa Camii civarında olup bu camiye gelir sağlması amacıyla yapılmıştır.³⁵ Eski Hamam'da toplam 14 kişi çalışmaktadır. Bunlardan 9'u dellak, 4'ü natır ve 1'i külhancıdır. Çalışanların tamamı ecnâs-ı sair olarak kaydedilmiş olup hepsi Müslüman'dır.

Hacıpaşa Hamamı: Hamamın yeri Doğancılar semtinde, Salacak İskele Sokağı ile Ahali Sokağı'nın birleştiği yerde idi. Hamamın bânisi Enderun'dan yetişerek Çakırcıbaşı olan, Sultan II. Selim ve III. Murad'a nedimlik yapan, doğancılıkta yetenekli Hacı Ahmed Paşa olup İsfendiyaroğullarındandır.³⁶ Evliya Çelebi, seyahatnamesinde hamamın Hacılara mahsus olduğundan bahsetmektedir.³⁷ 1735 yılında Hacıpaşa Hamamı'nda toplam 15 kişi çalışmakta olup 12'si dellak, 2'si natır ve 1'i külhancıdır. Bunlardan 1'i Arnavut, diğer 14 kişi ise ecnâs-ı sair olarak kaydedilmiştir. Hamam çalışanlarının tamamı Müslüman'dır.³⁸

Ağa Hamamı: Ahmediye Camii ile İnadiye semti arasında, Gündoğumu Caddesi ile Pırnal Sokak'ın birleştiği yerde olup Sultan I. Ahmed'in Kileragaşası Malatyalı İsmail Ağa tarafından camii ve tekkesi ile birlikte 1609 tarihinde

²⁸ Ayvansarayî Hüseyin Efendi, *Hadikatül-Cevâmi' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mimari Yapıları)*, (Haz.: Ahmet Nezih Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul 2001, s. 588; Reşat Ekrem Koçu, "Büyük Hamam", *İstanbul Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1963, s. 3281.

²⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, İkdam Matbaası, İstanbul 1314, s. 475.

³⁰ MCT., B-6, s. 11.

³¹ Haskan, *age.*, s. 226-227.

³² Evliya Çelebi, *age.*, s. 475.

³³ MCT., B-6, s. 11.

³⁴ Reşat Ekrem Koçu, "Eski Hamam", *İstanbul Ansiklopedisi*, X, İstanbul 1971, s. 5285-5287.

³⁵ Haskan, *age.*, s. 135.

³⁶ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi*, II, İstanbul 1977, s. 439-441;

Haskan, *age.*, s. 170.

³⁷ Evliya Çelebi, *age.*, s. 332.

³⁸ MCT., B-6, s. 11.

yaptırılmıştır.³⁹ Üsküdar'da menzilhane yakınlarındadır. 1735 yılında Ağa Hamamı'nda toplam 13 kişi çalışmakta olup 9'u dellak, 3'ü natır ve 1'i külhancıdır. Bunlardan 1'i Arnavut, diğer 12 kişi ise ecnâs-ı sair olarak kaydedilmiştir. Hamam çalışanlarının tamamı Müslüman'dır.⁴⁰

Valide Sultan Hamamı: Nurbanu Valide Sultan Hamamı, Valide-i Atîk Hamamı veya Atîk Valide Hamamı olarak da bilinen hamam 1583 yılında Vâlîde-i Atîk Külliyesi ile birlikte yapılmıştır. Günümüzde hamam Eski Toptaşı Yolu üzerinde ve Sokullu İlkokulu'nun sağ yanında olmasından dolayı Toptaşı Hamamı olarak da bilinmektedir.⁴¹ Seyahatnamede ve hamam defterinde Atpazarı yakınında olduğu ifade edilmektedir. Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Orta Valide Hamamından "*Dilguşâ bir hamam-ı mübarekdir. Cümle halvetleri pâkdır*" diyerek övmekte ve hamamın yolculara mahsus olduğundan bahsetmektedir.⁴² 1735 yılında hamamda toplam 15 kişi çalışmakta olup 9'u dellak, 5'i natır ve 1'i külhancıdır. Bunlardan 2'si Arnavut, diğer 13 kişi ise ecnâs-ı sair olarak kaydedilmiştir. Hamam çalışanlarının tamamı Müslüman'dır.⁴³

Çinili Hamam: Hamam günümüzde Çinili ismiyle bilinen semtte ve bu semte ismini vermiş olan camiinin karşısındadır. Sultan I. Ahmed'in eşi Mahpeyker Kösem Sultan tarafından 1642 yılında camii ve medresenin inşasından sonra yaptırılmıştır. Hiçbir yerinde çini bulunmayan hamam, ismini hemen yanında bulunan Çinili Camii'nden almıştır.⁴⁴ Evliya Çelebi, seyahatnamesinde hamamdan "*Kösem Valide Hamamı hepsinden sonra bina olunduğu cihetle bir taraf-ı ibret nümâ, bir hamam-ı ra'nâ, bir dâr-ı hoşnümâ binadır. Üsküdar'da değil, İstanbul'da bile nazîrî yoktur*" diye övmektedir.⁴⁵ 1735 yılında Çinili Hamam'da toplam 15 kişi çalışmaktadır. Bunlardan 11'i dellak, 3'ü natır ve 1'i külhancı olup tamamı ecnâs-ı sair olarak kaydedilmiştir. Hamam çalışanlarının 14'ü Müslüman, 1'i gayrimüslimdir.⁴⁶

Înâdiyye Hamamı: Hamamın kim tarafından yaptırıldığı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Günümüzde İnâdiyye Tekkesi'nin yanında bir hamam harabesi vardır. Hamamın külhan kısmı ve tünelerinin bir kısmı hala görünmektedir. Hamamın Sultan İbrahim döneminde (1640-1648) yaşamış Cinci Hüseyin Efendi tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır.⁴⁷ 1735 yılında hamamda toplam 8 kişi çalışmaktadır. Bunlardan 6'sı dellak, 1'i natır ve 1'i külhancı olup tamamı ecnâs-ı sair olarak kaydedilmiştir. Hamam çalışanlarının tamamı Müslüman'dır.⁴⁸

³⁹ Reşat Ekrem Koçu, "Ağa Hamamı", *İstanbul Ansiklopedisi*, I, İstanbul 1958, s. 240-241; Konyalı, *age.*, s. 433-434.

⁴⁰ MCT., B-6, s. 12.

⁴¹ Haskan, *age.*, s. 283-285.

⁴² Evliya Çelebi, *age.*, s. 332, 475.

⁴³ MCT., B-6, s. 12.

⁴⁴ Ayvansarayî Hüseyin Efendi, *age.*, s. 590; Reşat Ekrem Koçu, "Çinili Hamam", *İstanbul Ansiklopedisi*, VII, İstanbul 1965, s. 4011; Haskan, *age.*, s. 102-103.

⁴⁵ Evliya Çelebi, *age.*, s. 475.

⁴⁶ MCT., B-6, s. 12.

⁴⁷ Haskan, *age.*, s. 91-92.

⁴⁸ MCT., B-6, s. 12.

Selamiyye Hamamı: Selamsız semtinde Tekke kapısı olarak bilinen yerdedir. Celveti şeyhlerinden Selâmi Ali Efendi tarafından cami, tekke ve dedegân odaları ile birlikte 1677 yılında yaptırılmıştır. Günümüzde birkaç harabe duvarı kalan hamam tekke hamamı olarak inşa edilmekle birlikte halka açıktır.⁴⁹ 1735 yılında hamamda toplam 3 kişi çalışmaktadır. Bunlardan 2'si dellak ve 1'i natırdır. Hamamda külhan bulunmamaktadır. Hamam çalışanlarının tamamı ecnâs-ı sair olarak kaydedilmiş olup Müslüman'dır.⁵⁰

Çengelköy Hamamı: Niş Defterdarı Mustafa Efendi'nin vakfı olup Çengelköy'de Mandal Sokak ile Çengeloğlu Sokağı'nın karşısında idi. Küçük bir hamam olup 1948 yılında yıktırılmıştır.⁵¹ Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Çengelköy Hamamı'nın hırsızlara ayrılması gerektiğini yazmaktadır.⁵² Bu ifadeye göre hamam daha önceki yıllarda yapılmış olmalıdır. 1735 yılında hamamda çalışan bulunmamaktadır.⁵³

İstavroz Hamamı: Beylerbeyi'nde Abdullah Ağa Camii'nin sol tarafında olup günümüzde yeri boş arsa halindedir. Sadrazam Öküz Mehmed Paşa tarafından Karagümrük'teki bir camiye gelir sağlamak amacıyla muhtemelen 1618 yılından sonra yaptırılmıştır.⁵⁴ 1735 yılında hamamın Arnavut asıllı 1 Müslüman çalışanı bulunmakta olup dellaklık yapmaktadır.⁵⁵

IX. Sonuç

Çalışmaya kaynak teşkil eden defter 1735 tarihli bir hamam esnafı defteri olup Üsküdar hamamları ve çalışanları hakkında önemli bilgiler vermektedir: Defterden hamamlarda çalışanların isimleri, fiziki özellikleri, nereli oldukları, ne iş yapıkları, hangi hamamda kaç kişinin çalıştığı ve barındığı hakkında bilgi edinmek mümkündür. Daha önceki ve sonraki yıllara ait Üsküdar hamamları hakkındaki bilgileri mukayese imkânı vermektedir. Diğer hamamlarda olduğu gibi Üsküdar hamamlarında hamama gelen müşterinin isteği üzerine onu temizleyen dellaklar, müşterinin eşyalarını gözetin ve ihtiyaç duyduğu malzemeleri veren natırlar ve hamamın sıcak su ihtiyacını sağlayan külhancılar çalışmaktadır. Hamam çalışanlarının büyük bir kısmı Üsküdarlıdır. İmparatorluğun Anadolu ve Rumeli'deki muhtelif yerlerinden gelerek Üsküdar hamamlarında çalışanlar da bulunmaktadır. Çalışanların dini durumlarına bakıldığında ise birkaçı hariç tamamı Müslümandır.

Üsküdar hamamlarında çalışanların yaşları hakkında defterde net bilgi verilmemektedir. Ancak fiziki özellikleri hakkında verilen bilgiler dikkate alınarak Üsküdar hamamlarında çalışanların hangi yaş gruplarında yoğunlaştığını tahmini de

⁴⁹ Haskan, *age.*, s. 264.

⁵⁰ MCT., B-6, s. 13.

⁵¹ Reşat Ekrem Koçu, "Çengelköyü Hamamı", *İstanbul Ansiklopedisi*, VII, İstanbul 1965, s. 3833.

⁵² Evliya Çelebi, *age.*, s. 332.

⁵³ MCT., B-6, s. 10.

⁵⁴ Haskan, *age.*, s. 198.

⁵⁵ MCT., B-6, s. 10.

olsa hesaplamak mümkündür. Üsküdar hamamlarında çalışanların yaş grupları ve sayısı dikkate alındığında her yaş grubundan çalışanlar bulunmaktadır.

Defterin diğer bir özelliği ise Üsküdar hamam çalışanlarının eşkılleri hakkında bazı bilgiler vermesidir. Bu bilgiler hamam çalışanlarının tiplerini ortaya koyması açısından önemlidir. Hamamlarda çalışanların daha çok orta boylu, bıyıklı ve sakallı olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak -eksikliklere rağmen- hamam defterinin Üsküdar hamamları ve esnafı hakkında önemli bilgiler verdiğini ifade etmek mümkündür.

Kaynakça

1.Arşiv Kaynakları

Adana Şer'iyeye Sicilleri (AŞS.): 53.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı (İAK), *Muallim Cevdet Tasnifi B-6 Nolu İstanbul Hamamları Defteri*, (1147 Tarihli).

2.Tetkik Eserler

Ahmet Refik, *Hicrî Onikinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul 1930.

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, II-III, İstanbul 1991; IX, İstanbul 1992.

And, Metin, "Yabancı Seyyahların Gözüyle 16. Yüzyıl İstanbul'unda Hamamlar ve Temizlik", *İstanbul Armağanı 3 –Gündelik Hayatın Renkleri-*, Yayıma Hazırlayan: Mustafa Armağan, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1997, s. 139-143.

Ayvansarayî Hüseyin Efendi-Ali Satı' Efendi-Süleyman Besim Efendi, *Hadikatül-Cevâmî' (İstanbul Camileri ve Diğer Dinî-Sivil Mimari Yapıları)*, (Haz.: Ahmet Nezh Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul 2001.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (24. Baskı), Aydın Kitabevi, Ankara 2007.

Ergin, Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, I, İstanbul 1995.

Erkan, Arif, *Büyük Arapça-Türkçe Lügat*, I-II, Yasin Yayınevi, İstanbul 2004.

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, İkdâm Matbaası, İstanbul 1314.

_____, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz.: Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff), 1. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

Eyice, Semavi, "Hamam: Tarih ve Mimari", *DİA*, XV, İstanbul 1997, s. 402-430.

Haskan, Mehmet Mermi, *İstanbul Hamamları*, Türkiye Turing Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul 1995.

Kankal, Ahmet, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, Ankara 2004.

- Koçu, Reşat Ekrem, "Ağa Hamamı", *İstanbul Ansiklopedisi*, I, İstanbul 1958, s.240-241.
- _____, "Büyük Hamam", *İstanbul Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1963, s.3281-3284.
- _____, "Çengelköyü Hamamı", *İstanbul Ansiklopedisi*, VII, İstanbul 1965, s. 3833.
- _____, "Çinili Hamam", *İstanbul Ansiklopedisi*, VII, İstanbul 1965, s.4011-4013.
- _____, "Eski Hamam", *İstanbul Ansiklopedisi*, X, İstanbul 1971, s.5285-5287.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi*, II, İstanbul 1977.
- Kütükoğlu, Mübahat, *1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983.
- _____, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, TTK, Ankara 2010.
- Mantran, Robert, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, I-II, (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan), Ankara 1990.
- Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, İstanbul 1317.
- Tanilli, Server, "Geçen Yüzyılda İstanbul'da Kabadayılar ve Külhanbeyleri", *Osmanlı İmparatorluğunda Yaşamak*, (Derleyen: François Georgeon-Paul Dumont), (Çev.: Maide Selen), İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 137-146.
- Tulum, Mertol, *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, TDK, Ankara 2011.
- Uzun, Mustafa-Albayrak, Nurettin, "Hamam: Kültür ve Edebiyat", *DİA*, XV, İstanbul 1997, s. 430-432.
- Ülgen, Ali Saim, "Hamam", *İA*, V/I, Eskişehir 1997, s. 174-178.
- Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Yılmazkaya, Orhan, *Türk Hamamı*, Çitlenbik Yayınları, İstanbul 2002.
- Yücel, Yaşar, *1640 Tarihli Es'âr Defteri*, Ankara 1982.

EKLER

Ek 1: Üsküdar hamam çalışanlarının memleketi

No	Hamamlar	Bulunduğu Yer	Üsküdar ve Çevresi																																	
			Üsküdar ve Çevresi		Rumeli Tarafları										Anadolu Tarafları										Genel Toplam											
					Arnavut																															
			Üsküdar	Şehri (İstanbul)	Şile	Çorlu	Toplam	Kefe	Edirne	Mora	Ziştovi	Bozcaada	Görüce	Premet	Avlonya	İlbasan	Ustrova	Toplam	Malatya	Çerkeş	Konya	Bursa	İznikmid	Bartın	Zağferanbolu	Borlu	Akçaşar	Şam	Kastamonu	Sivas	Acem (İran)	Toplam	Memleketi Belirtilmeyen			
1	Büyük Hamam	Üsküdar	8	-	-	-	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	3	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	2	1	14
2	Küçük Hamam	Üsküdar	5	-	-	-	5	1	-	-	-	-	3	-	-	-	-	2	6	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	1	14
3	Eski Hamamı	Üsküdar	5	-	-	1	6	-	2	-	-	1	-	-	-	-	-	-	3	2	-	1	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	5	-	14
4	Hacı Paşa Hamamı	Üsküdar	7	-	-	-	7	-	1	1	1	-	-	1	-	-	-	-	4	1	-	-	-	-	1	1	-	-	1	-	-	-	-	4	-	15
5	Ağa Hamamı	Üsküdar	7	-	1	-	8	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	13
6	Valide Sultan Hamamı	Üsküdar	8	-	-	-	8	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	3	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	4	-	15	
7	Çinili Hamam	Üsküdar	11	-	-	-	11	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	2	15	
8	İnâdiyye Hamamı	Üsküdar	2	1	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	1	-	-	-	1	4	1	8	
9	Selamiyye Hamamı	Üsküdar	2	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	3	
10	Çengelköy Hamamı	Çengelköy	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
11	İstavroz Hamamı	Beylerbeyi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
	Toplam		55	1	1	1	58	1	3	1	1	1	3	2	4	1	4	21	10	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	4	26	7	112	

Ek 2: Üsküdar hamam dellaklarının memleketi

No	Hamamlar	Bulunduğu Yer	Üsküdar ve Çevresi																												Genel Toplam				
			Üsküdar ve Çevresi				Rumeli Tarafları										Anadolu Tarafları																		
			Üsküdar	Şehri (İstanbul)	Şile	Çorlu	Toplam	Kefe	Edirne	Mora	Ziştovi	Bozcaada	Görüş	Premet	Avlonya	İlbasan	Ustrova	Toplam	Malatya	Çerkeş	Konya	Bursa	Iznikmid	Bartın	Zağferanbolu	Borlu	Akçaşar	Şam	Kastamonu	Sivas		Acem (İran)	Toplam	Memleketi Behirilmeyen	
1	Büyük Hamam	Üsküdar	7	-	-	-	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9	
2	Küçük Hamam	Üsküdar	4	-	-	-	4	-	-	-	-	-	3	-	-	-	2	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9	
3	Eski Hamamı	Üsküdar	3	-	-	1	4	-	2	-	-	1	-	-	-	-	3	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	9	
4	Hacı Paşa Hamamı	Üsküdar	6	-	-	-	6	-	1	1	1	-	-	1	-	-	4	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	2	-	12		
5	Ağa Hamamı	Üsküdar	5	-	1	-	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	9		
6	Valide Sultan Hamamı	Üsküdar	7	-	-	-	7	-	-	-	-	-	-	-	2	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9		
7	Çinili Hamam	Üsküdar	9	-	-	-	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	-	11			
8	İnâdiyye Hamamı	Üsküdar	2	1	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	3	-	6		
9	Selamiyye Hamamı	Üsküdar	2	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2		
10	Çengelköy Hamamı	Çengelköy	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
11	İstavroz Hamamı	Beylerbeyi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1		
	Toplam		45	1	1	1	48	-	3	1	1	1	3	1	3	1	3	17	-	-	2	1	1	1	1	1	-	1	-	1	-	2	10	2	77

Ek 3: Üsküdar hamam natırlarının memleketi

No	Hamamlar	Bulunduğu Yer	Üsküdar ve Çevresi																																			
			Üsküdar ve Çevresi				Rumeli Tarafları										Anadolu Tarafları																					
			Üsküdar	Şehri (İstanbul)	Şile	Çorlu	Toplam	Kefe	Edirne	Mora	Ziştovi	Bozcaada	Görüş	Prenet	Avlonya	İlbasan	Ustrova	Toplam	Malatya	Çerkeş	Konya	Bursa	İznikmid	Bartın	Zağferanbolu	Borlu	Alçaşar	Şam	Kastamonu	Sivas	Acem (İran)	Toplam	Memleketi Belirtilmeyen	Genel Toplam				
1	Büyük Hamam	Üsküdar	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	4				
2	Küçük Hamam	Üsküdar	1	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	4				
3	Eski Hamamı	Üsküdar	2	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	2	-	4				
4	Hacı Paşa Hamamı	Üsküdar	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	2				
5	Ağa Hamamı	Üsküdar	2	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3					
6	Valide Sultan Hamamı	Üsküdar	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	3	-	5					
7	Çinili Hamam	Üsküdar	2	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	3				
8	İnâdiyye Hamamı	Üsküdar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	1						
9	Selamiyye Hamamı	Üsküdar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	1						
10	Çengelköy Hamamı	Çengelköy	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-					
11	İstavroz Hamamı	Beylerbeyi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-					
	Toplam		10	-	-	-	10	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	1	-	1	4	6	1	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	3	12	1	27

Ek 5: Üsküdar hamam çalışanlarının yaş durumu

No	Hamamlar	Yaşlı				Yetişkin/Orta Yaş (Yaşları Belirtilmeyen)		Genç (18-21 Yaş)		Çocuk							Genel Toplam
		Mütakâid	İhtiyar	Pir ve İhtiyar	Toplam	Toplam	Çâr-ebri	Toplam	Taze (Ergin Çocuk: 13-17 Yaş)			Sabi (7-12 Yaş)			Toplam		
									Taze oğlan	Taze	Taze sabi	Sabi oğlan	Taze sabi	Sabi			
1	Büyük Hamam	1	4	-	5	6	6	2	2	-	1	-	-	-	-	1	14
2	Küçük Hamam	-	-	-	-	6	6	7	7	-	1	-	-	-	-	1	14
3	Eski Hamamı	-	1	1	2	10	10	-	-	-	-	-	-	-	2	2	14
4	Hacı Paşa Hamamı	-	-	-	-	8	8	4	4	1	1	-	-	-	1	3	15
5	Ağa Hamamı	-	1	-	1	5	5	3	3	-	3	-	-	-	1	4	13
6	Valide Sultan Hamamı	1	-	-	1	10	10	3	3	-	-	-	1	-	-	1	15
7	Çinili Hamam	1	-	-	1	9	9	1	1	-	3	1	-	-	-	4	15
8	İnâdiyye Hamamı	-	-	-	-	5	5	1	1	-	1	1	-	-	-	2	8
9	Selamiyye Hamamı	-	-	2	2	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
10	Çengelköy Hamamı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11	İstavroz Hamamı	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1
	Toplam	3	6	3	12	60	60	22	22	1	10	2	1		4	18	112

Ek 6: Üsküdar hamam dellaklarının yaş durumu

No	Hamamlar	Yaşlı				Yetişkin/Orta Yaş (Yaşları Belirtilmeyen)		Genç (18-21 Yaş)		Çocuk						Genel Toplam	
		Mütekâid	İhtiyar	Pir ve İhtiyar	Toplam	Toplam	Çâr-ebri	Toplam	Taze (Ergin Çocuk: 13-17 Yaş)			Sabi (7-12 Yaş)			Toplam		
									Taze oğlan	Taze	Taze sabi	Sabi oğlan	Taze sabi	Sabi			
1	Büyük Hamam	1	3	-	4	3	3	1	1	-	1	-	-	-	-	1	9
2	Küçük Hamam	-	-	-	-	2	2	6	6	-	1	-	-	-	-	1	9
3	Eski Hamamı	-	1	1	2	5	5	-	-	-	-	-	-	-	2	2	9
4	Hacı Paşa Hamamı	-	-	-	-	4	4	4	4	2	1	-	-	-	1	4	12
5	Ağa Hamamı	-	-	-	-	3	3	2	2	-	3	-	-	-	1	4	9
6	Valide Sultan Hamamı	-	-	-	-	7	7	1	1	-	-	-	1	-	-	1	9
7	Çinili Hamam	-	-	-	-	7	7	1	1	-	3	-	-	-	-	3	11
8	İnâdiyye Hamamı	-	-	-	-	3	3	1	1	-	1	1	-	-	-	2	6
9	Selamiyye Hamamı	-	-	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
10	Çengelköy Hamamı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11	İstavroz Hamamı	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1
	Toplam	1	4	3	8	34	34	17	17	2	10	1	1	-	4	18	77

Ek 7: Üsküdar hamam natırlarının yaş durumu

No	Hamamlar	Yaşlı				Yetişkin/Orta Yaş (Yaşları Belirtilmeyen)		Genç (18-21 Yaş)		Çocuk						Genel Toplam		
		Müttekâid	İhtiyar	Pir ve İhtiyar	Toplam	Toplam	Çâr-ebri	Toplam	Taze (Ergin Çocuk: 13-17 Yaş)			Sabi (7-12 Yaş)			Toplam			
									Taze oğlan	Taze	Taze sabi	Sabi oğlan	Taze sabi	Sabi				
1	Büyük Hamam	-	1	-	1	2	2	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	4
2	Küçük Hamam	-	-	-	-	3	3	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	4
3	Eski Hamamı	-	-	-	-	4	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
4	Hacı Paşa Hamamı	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
5	Ağa Hamamı	-	1	-	1	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	3
6	Valide Sultan Hamamı	1	-	-	1	2	2	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	5
7	Çinili Hamam	1	-	-	1	1	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	3
8	İnâdiyye Hamamı	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
9	Selamiyye Hamamı	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
10	Çengelköy Hamamı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11	İstavroz Hamamı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	2	2		4	17	17	5	5			1					1	27

Ek 8: Üsküdar hamam külhanlarının yaş durumu

No	Hamamlar	Yaş				Yetişkin/Orta Yaş (Yaşları Belirtilmeyen)		Genç (18-21 Yaş)		Çocuk							Genel Toplam	
		Müttekâid	İhtiyar	Pir ve İhtiyar	Toplam	Toplam	Çâr-ebru	Toplam	Taze (Ergin Çocuk: 13-17 Yaş)			Sabi (7-12 Yaş)			Toplam			
									Taze oğlan	Taze	Taze sabi	Sabi oğlan	Taze sabi	Sabi				
1	Büyük Hamam	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
2	Küçük Hamam	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
3	Eski Hamamı	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
4	Hacı Paşa Hamamı	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
5	Ağa Hamamı	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
6	Valide Sultan Hamamı	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
7	Çinili Hamam	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
8	İnâdiyye Hamamı	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
9	Selamiyye Hamamı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10	Çengelköy Hamamı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11	İstavroz Hamamı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam					8	8											8